

том, що наряду с акціонерними обществами успішно функціонують державні підприємства, в ряді галузей практикується трудове змагання, не упускається з виду дисципліна праці та зайнятість трудовоздатного населення.

Литература

1. *Прибылев В. Ф., Чаусова О. В.* Методологічні проблеми праці та трудових відносин в перехідній економіці. Ідеологія та практика соціального партнерства: досвід та перспективи розвитку / Частина 1. Гомельський філіал установи освіти федерації профспілок Білорусі «Міжнародний інститут трудових та соціальних відносин». — Гомель, 2006.

2. *Прибылева О. В.* Механізм управління працею та проблеми його функціонування. Макроекономічні та інституціональні проблеми суспільства з перехідною економікою. Частина 1. Міжнародний інститут трудових та соціальних відносин. — Гомель, 2003.

3. *Чаусова О. В.* Особливості та проблеми становлення механізму управління працею. Суспільство в умовах трансформації економічної системи: проблеми економіки та права. Частина 6. Московський інститут правової економіки. — М., 2004.

Стаття надійшла до редакції 04.05.2007

УДК 314.143

Є. О. Прип'юк, канд. екон. наук, м. н. с.,
ІДСД НАНУ

ОЦІНКА ЖИТТЄВОГО І ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛІВ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

АНОТАЦІЯ. Досліджено сучасний стан відтворення життєвого і трудового потенціалів сільського населення, проаналізовано його динаміку та структуру з 1989 року (року останнього радянського перепису) по 2005 рік, досліджено зміни цього потенціалу залежно від кількості народжених та померлих, від вікової структури померлих, обґрунтовано застосування методів потенційної демографії для аналізу життєвого і трудового потенціалів сільського населення.

КЛЮЧОВІ СЛОВА. Потенційна демографія, життєвий потенціал, трудовий потенціал, середня тривалість очікуваного життя на період трудової діяльності.

Одним із методів аналізу демоекономічних зв'язків є оцінка трудового та життєвого потенціалів населення. Трудовий потенціал сільського населення звичайно розглядають у двох аспектах — у соціально-економічному та обліково-статистичному. Як соціально-економічна категорія трудовий потенціал у широкому розумінні — це дієздатна сила людей для самовідтворення та створення засобів до життя. У вузькому розумінні — це дієздатна сила людей, що створює в процесі виробництва тільки споживчі вартості, засоби до життя. Носіями цієї дієздатної сили є окремі живі індивіди або їх сукупність з необхідними фізичними і духовними здібностями, з відповідною загальноосвітньою та професійною підготовкою, знаннями, навичками і здатністю до трудової діяльності. Залежно від поставленого завдання трудовий потенціал може розглядатися в регіональному, галузевому та інших аспектах [3, с. 256—264].

Як обліково-статистична категорія трудовий потенціал села в широкому розумінні — частина життєвого потенціалу сільського населення, що може бути реалізований у всіх сферах життя, включаючи демовідтворювальні процеси. Його величина залежить від чисельності населення, його статево-вікової структури та рівня зайнятості і смертності. Також він може вимірюватися людино-роками. У вузькому розумінні трудовий потенціал села (як обліково-статистична категорія) є сукупністю населення, здатного у процесі виробництва створювати споживні вартості, засоби до життя [1, с. 122—130].

Основною інформаційною базою кількісних параметрів трудового потенціалу села є матеріали переписів населення, щорічна статистична звітність про чисельність наявного населення станом на 1 січня кожного року, річні, квартальні та місячні звіти підприємств і організацій, що розташовані у сільській місцевості, про чисельність своїх працівників.

Проблема використання трудового потенціалу населення — це складна комплексна демоекономічна проблема. Статистичні характеристики формування і використання трудового потенціалу населення передовсім потребують вивчення його динаміки та структури. З цією метою застосовуються методи потенційної демографії, яка розглядає населення як сукупність носіїв певного життєвого потенціалу, що вимірюється в людино-роках.

В основі показників потенційної демографії — час, який у середньому має прожити представник сукупності кожного віку у відповідності до рівня смертності, що існує в даний період у конкретній групі населення. Основний узагальнюючий показник по-

тенційної демографії — це «життєвий потенціал». Він являє собою кількість очікуваних років життя людини чи групи осіб у певному віці, яка розраховується на основі таблиць смертності за умови зберігання даного рівня повікової смертності. Життєвий потенціал людини у віці x визначається середньою тривалістю життя в цьому віці. Сукупний життєвий потенціал населення визначається як сума життєвих потенціалів усіх тих, які живуть. Загальне число років очікуваного життя людини чи групи осіб — це загальний або повний життєвий потенціал, який складається із часткових життєвих потенціалів або кількість років, прожитих у різні періоди [2, с. 53—64].

Життєвий потенціал V групи осіб у віці від m до M років на все очікуване життя (до досягнення граничного віку w) розраховується за формулою:

$$V(m, M; 0, w) = \sum_m^{M-1} P(x) \frac{e_x + e_{x+1}}{2},$$

де $P(x)$ — кількість осіб у віці x ; e_x — середня тривалість очікуваного життя;

l_x — кількість людей, які доживають до віку x таблиці смертності.

Зміна життєвого потенціалу групи населення визначається кількістю народжених та померлих, структурою померлих залежно від віку, середньою тривалістю очікуваного життя для окремих вікових груп, постарінням населення, а також чисельністю прибулих та вибулих і їх віковою структурою.

Потенціал на період трудової діяльності розраховується за допомогою розподілу кількості тих, які живуть (L_x), у таблицях смертності відповідно до зайнятості з наступними розрахунками повікових тривалостей життя на період трудової діяльності, перемноженням цих тривалостей життя на повікові чисельності населення і підсумовуванням отриманих добутоків.

Використання в демографічному аналізі системи показників потенційної демографії дозволяє подолати труднощі (з якими зустрічається традиційна демографічна статистика), пов'язані із впливом на її показники структурних особливостей і змін.

Статистичною базою для застосування методів потенційної демографії є дані переписів населення і поточної демографічної статистики.

Щоб розрахувати потенціал на період трудової діяльності для всього населення, ми повинні знати потенціал на період трудової

діяльності для кожного віку, тобто на трудовий період, який у середньому належить прожити людині кожного віку або кожної вікової групи. В основі методу обчислення потенціалів на період трудової діяльності є числа тих, що живуть (L_x), які ми отримуємо із таблиць смертності і які розподіляються пропорційно проценту економічно активного населення в загальній чисельності населення відповідного віку або відповідної вікової групи. Розраховуючи потенціал на період трудової діяльності, припустимо, що питома вага економічно активного населення в кожному віці не змінюється. Цей потенціал тісно пов'язаний з умовами, які існують на даний момент.

Маючи числа тих, які живуть ($L_x^{\text{акт}}$) у кожному віці (чи в кожній віковій групі), визначаємо звичайним способом накопичені згори числа економічно активних чисел тих, які живуть ($\sum L_x^{\text{акт}}$). По-черзі поділяємо ці накопичені числа ($\sum L_x^{\text{акт}}$) на всю чисельність, тих, які доживають, відповідної вікової групи (економічно активних і неактивних) (l_x) і отримуємо середню очікувану тривалість життя на період трудової діяльності (e_x). Потім перемножуємо ці тривалості життя для кожної вікової групи окремо на повікові чисельності населення й отримуємо часткові потенціали на період трудової діяльності для кожної вікової групи, і, підсумовуючи ці часткові потенціали, знаходимо повний потенціал сільського населення (окремо для чоловіків та жінок) на період трудової діяльності [2, с. 53—64]. Деякі неточності в розрахуванні цього потенціалу можуть виникнути через те, що немає даних розподілу за віком і участю в трудовій діяльності для осіб найстаршого віку. Останньою групою, звичайно, є особи 65 років і більше.

Динаміку і структуру трудового потенціалу чоловіків та жінок у сільській місцевості України розглянемо на тлі змін повного життєвого потенціалу чоловіків і жінок у період 1989—2005 рр. (табл. 1).

Повний життєвий потенціал сільських жінок України у 2005 р. становив 301 894 тис. людино-років і був на 22,8 % вищий за повний життєвий потенціал чоловіків у цьому ж році. Однак потенціал на період трудової діяльності жінок (трудова потенціал), який становив у 2005 р. 124 211 тис. людино-років, був на 3,3 % менший, ніж у чоловіків. Звичайно, на величину трудового потенціалу чоловіків та жінок впливає різниця у тривалості їх трудового періоду, зумовлена встановленими межами цього періоду (для чоловіків — 16—59 років, для жінок — 16—54 роки).

Таблиця 1

**ПОТЕНЦІАЛИ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ НА ПЕРІОД ТРУДОВОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ, в 1989 та 2005 рр., тис. людино-років**

Вікові групи	1989		2005	
	жінки	чоловіки	жінки	чоловіки
0—4	19 831	22 321	12 402	12 601
5—9	19 035	21 346	15 720	15 873
10—14	19 335	21 594	18 719	18 775
15—19	14 038	18 816	16 467	17 069
20—24	13 505	16 850	14 285	14 937
25—29	13 390	16 390	12 414	12 986
30—34	10 452	13 126	9973	10 716
35—39	7780	9806	8794	9368
40—44	4615	5607	6516	7007
45—49	4456	5839	4147	4474
50—54	2307	4547	2070	2236
55—59	553	1847	1388	1353
60—64	224	536	1035	845
65—69	57	103	281	209
Потенціал усього сільського населення на період трудової діяльності	129 578	158 728	124 211	128 449

Динаміка повного життєвого і трудового потенціалів чоловіків і жінок показана в табл. 2. Згідно з розрахунками, повний життєвий потенціал і чоловіків, і жінок у сільських поселеннях зменшується, що пов'язано передусім із суттєвим зниженням середньої тривалості очікуваного життя і для чоловіків, і для жінок, а також із загальним постарінням населення, яке відбувалося протягом цього періоду. Потенціал на період трудової діяльності в сільській місцевості України також зменшується і в чоловіків, і в жінок, що пов'язано не тільки зі зниженням середньої тривалості очікуваного життя, а й зі значним зниженням чисельності зайнятого в сільському господарстві населення.

Таблиця 2

**ДИНАМІКА ПОВНОГО ЖИТТЄВОГО ПОТЕНЦІАЛУ І ПОТЕНЦІАЛУ
НА ПЕРІОД ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЧОЛОВІКІВ ТА ЖІНОК
СІЛЬСЬКОЇ МІСЦЕВОСТІ УКРАЇНИ в 1989 та 2005 рр.**

	Жінки			Чоловіки		
	1989	2005	2005 у % до 1989	1989	2005	2005 у % до 1989
Повний життєвий потенціал, тис. людино-років	341 724	301 894	88,3 %	273 134	233 160	85,4 %
Потенціал на період трудової діяльності, тис. людино-років	129 578	124 211	95,9 %	158 728	128 449	80,9 %
Частка потенціалу на період трудової діяльності в повному життєвому потенціалі, %	37,9	41,1	—	58,1	55,1	—

Протягом 1989—2005 рр. у сільській місцевості України спостерігався більш низький трудовий потенціал у жінок порівняно з чоловіками. Аналіз динаміки співвідношень трудових потенціалів чоловіків і жінок села свідчить про те, що різниця між величинами цих потенціалів стрімко зменшується. У 1989 р. потенціал на період трудової діяльності жінок становив 81,6 % відповідного показника для чоловіків, а в 2005 р. трудовий потенціал жінок становив уже 96,7 % цього показника для чоловіків. Це пояснюється передусім не зростанням зайнятості сільських жінок у цей період (навпаки, відбулося значне зниження чисельності зайнятого сільського населення, і найбільше зниження відбувалося саме в сільських жінок), а тим, що рівні повікової смертності у сільських чоловіків у цей період були значно вищими, ніж у сільських жінок.

Особливості динаміки повного життєвого потенціалу сільських чоловіків та жінок і їх потенціалу на період трудової діяльності зумовили величину співвідношень цих потенціалів. Питома вага трудового потенціалу в повному життєвому потенціалі у сільських жінок значно нижча, ніж у сільських чоловіків (табл. 4). Однак ця питома вага у жінок підвищується, а в чоловіків знижується, що пов'язано переважно з відмінностями в динаміці

повікової смертності сільських чоловіків і жінок та рівнями їх зайнятості.

Повікові особливості динаміки абсолютних величин потенціалу на період трудової діяльності сільського населення полягають у тому, що їх інтенсивне зниження відбувається у віці молодшому від працездатного (0—14 років) у чоловіків та жінок, а також у працездатному віці (15—54 (59) років) (табл. 3). Вельми стрімке зростання трудового потенціалу чоловіків і особливо жінок (більше ніж у 3 рази) відбулося у віці, старшому від працездатного, що пов'язано зі значним зростанням чисельності зайнятих серед осіб, які досягли пенсійного віку, в останні десять років.

Таблиця 3

**ПОВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ ДИНАМІКИ ПОТЕНЦІАЛУ
НА ПЕРІОД ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СІЛЬСЬКИХ ЧОЛОВІКІВ
ТА ЖІНОК УКРАЇНИ в 1989 та 2005 рр.**

Вікові групи	Жінки	Чоловіки
	2005 у % до 1989	2005 у % до 1989
0—15	80,5	72,4
15—54 (59)	105,8	86,3
55 (60) і старші	324,2	164,9

Зміни у віковій структурі повного життєвого потенціалу сільських чоловіків та жінок України в період 1989—2005 рр. полягають у її постарінні, а для трудового потенціалу характерна дедалі більша його концентрація у працездатному віці за зниження питомої ваги в загальній величині трудового потенціалу вікових груп молодше працездатного віку (табл. 4). У чоловіків при зменшенні абсолютних величин трудового потенціалу у віці 15—59 років спостерігається зростання питомої ваги цієї вікової групи в загальній величині трудового потенціалу. Для чоловіків і жінок характерно також зниження і абсолютних, і відносних величин трудового потенціалу у віці 0—15 років, що пояснюється особливостями динаміки смертності чоловіків та жінок, а також динаміки абсолютних величин життєвого потенціалу в цьому віці.

Таблиця 4

**ВІКОВА СТРУКТУРА ПОВНОГО ЖИТТЄВОГО ПОТЕНЦІАЛУ
І ПОТЕНЦІАЛУ НА ПЕРІОД ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СЕЛАХ УКРАЇНИ, %**

Вікові групи	Жінки		Чоловіки	
	1989	2005	1989	2005
<i>Повний життєвий потенціал</i>				
0—15	35,5	33,0	39,1	36,6
15—54 (59)	49,4	53,1	55,8	57,4
55 (60) і старші	15,1	13,9	5,1	6,0
<i>Потенціал на період трудової діяльності</i>				
0—14	44,9	37,7	41,1	36,8
15—54 (59)	54,4	60,1	58,5	62,4
55 (60) і старші	0,7	2,2	0,4	0,8
<i>Відношення потенціалу на період трудової діяльності до повного життєвого потенціалу</i>				
0—14	47,9	47,0	61,1	55,3
15—54 (59)	41,8	46,6	60,9	59,9
55 (60) і старші	1,6	6,5	4,5	7,6

У віці, старшому від працездатного, спостерігалось зростання відносних величин трудового потенціалу жінок і чоловіків у селах України. У зв'язку з цим питома вага трудового потенціалу в життєвому потенціалі сільських жінок і чоловіків у пенсійному віці значно зросла. Так, якщо у 1989 р. на трудову діяльність використовувалося 1,6 % життєвого потенціалу жінок пенсійного віку, то у 2005 р. — 6,5 %. Для чоловіків ці показники становлять, відповідно, 4,5 і 7,6 % (табл. 4). Така динаміка трудового потенціалу в пенсійному віці і його питомої ваги в життєвому потенціалі зумовлена значними змінами показників середньої тривалості очікуваного життя сільських чоловіків і жінок та рівня зайнятості, який характеризується значним підвищенням у чоловіків і особливо у жінок пенсійного віку в селах України.

Важливим фактором, що впливає на трудовий потенціал чоловіків і жінок, є середня тривалість їх очікуваного життя на період трудової діяльності. У селянок України середня очікувана тривалість трудової діяльності в 1989 р. була на 2,7 року нижча, ніж у сільських чоловіків. Протягом одинадцяти років середня очіку-

вана тривалість трудової діяльності знизилася як у сілянок (на 1,8 року), так і в сільських чоловіків (на 5,7 року). А 2005 року середня тривалість очікуваного життя на період трудової діяльності жінок навіть перевищила аналогічний показник у чоловіків у сільській місцевості — 30,65 року у жінок проти 29,48 у чоловіків. Спостерігається також значне зменшення питомої ваги середньої тривалості життя на період трудової діяльності в загальній тривалості очікуваного життя як у сільських чоловіків, так і в селянок.

Максимальної величини середня тривалість очікуваного життя на період трудової діяльності в чоловіків і жінок сіл України досягає у віковій групі 15—19 років, а потім знижується тим інтенсивніше, чим старшим є вік (табл. 5). У сільських поселеннях у віці виходу на пенсію середня тривалість очікуваного життя на період трудової діяльності в 2005 р. в жінок становить 3,5 року, а в чоловіків — 2,2 року, а середня тривалість очікуваного життя на період незайнятості, відповідно, — 19,5 року і 11,7 року. Це свідчить про те, що період незайнятості в похилому віці у сілянок триваліший, ніж у сільських чоловіків у зв'язку з більш високою середньою очікуваною тривалістю життя сільських жінок і коротшими межами працездатного віку.

Таблиця 5

**СЕРЕДНЯ ПОВІКОВА ТРИВАЛІСТЬ ОЧІКУВАНОГО ЖИТТЯ
НА ПЕРІОД ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СІЛЬСЬКИХ ЧОЛОВІКІВ
ТА ЖІНОК УКРАЇНИ в 1989 та 2005 рр.**

Вікові групи	Середня тривалість очікуваного життя на період трудової діяльності, років				Питома вага середньої тривалості очікуваного життя на період трудової діяльності в загальній тривалості очікуваного життя, %			
	1989		2005		1989		2005	
	Жінки	Чоловіки	Жінки	Чоловіки	Жінки	Чоловіки	Жінки	Чоловіки
0—4	32,48	35,22	30,65	29,48	43,2	54,2	41,78	48,08
5—9	33,01	35,98	31,09	30,06	46,3	58,7	44,80	52,28
10—14	33,08	36,11	31,14	30,14	49,8	63,9	48,29	57,26
15—19	33,13	36,22	31,19	30,22	53,8	70,1	52,34	63,24
20—24	31,70	34,76	30,42	29,45	55,8	73,9	55,54	68,25
25—29	27,63	30,82	27,01	26,35	53,1	72,1	54,04	67,92

Вікові групи	Середня тривалість очікуваного життя на період трудової діяльності, років				Питома вага середньої тривалості очікуваного життя на період трудової діяльності в загальній тривалості очікуваного життя, %			
	1989		2005		1989		2005	
	Жінки	Чоловіки	Жінки	Чоловіки	Жінки	Чоловіки	Жінки	Чоловіки
30—34	23,29	26,46	23,10	22,72	49,3	68,8	51,10	65,76
35—39	18,81	22,10	19,11	18,97	44,3	64,6	47,20	62,39
40—44	14,26	17,81	15,01	15,30	37,7	59,1	41,82	57,74
45—49	9,73	13,57	10,92	11,71	29,2	51,9	34,76	51,13
50—54	5,29	9,47	7,08	8,25	18,3	42,0	26,10	42,00
55—59	1,20	5,40	3,52	4,98	4,9	28,2	15,29	29,90
60—64	0,40	1,55	2,01	2,23	2,0	9,7	10,52	16,02
65—69	0,14	0,58	1,03	1,21	0,8	4,5	6,68	10,48

Тож для динаміки і структури трудового потенціалу села України характерними є зменшення абсолютної та відносної величин потенціалу на період трудової діяльності зменшення питомої ваги потенціалу на період трудової діяльності чоловіків та жінок у їх повному життєвому потенціалі є значне зниження середньої тривалості очікуваного життя сільських чоловіків та жінок на період трудової діяльності і зменшення її питомої ваги в загальній тривалості очікуваного життя чоловіків і жінок села.

Література

1. Колосова Р. П. Трудовой потенциал промышленности. — М.: МГУ, 1987. — 161 с.
2. Трудовая активность женщин // Институт экономики НАН Украины. Под ред. В. С. Стешенко. — К.: Наукова думка, 1984. — 236 с.
3. Трудовой потенциал і зайнятість: теоретичні основи та регіональні особливості // М. І. Долішній, С. Н. Злупко, С. І. Бандур та ін.; Інститут регіональних досліджень НАН України. — Ужгород, 1997. — 422 с.
4. Шаталова Н. И. Трудовой потенциал работника: Учебн. пособ. для вузов. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. — 399 с.

Стаття надійшла до редакції 05.03.2007